

סוגיות בעניני שביעית

מאת הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל

א

גדרי הפקר והפקר־שביעית

מה שהקשו האחרונים לדעת הרמב"ם, דהפקר מטעם נדר, איך מועיל בנר וגיגית¹, וכן להלכה בבהמה בשבת². נראה שהבינו בפשיטות שאינו יוצא מרשותו, רק שמחוייב לקיים נדרו³.

ואיני יודע בעניי איך יתכן דבר זה כלל, הלא הפקר ילפינן משביעית, לדין דקיי"ל כב"ה דהפקר לעניים אינו הפקר⁴. ושביעית אינו שלו, דהרי אמרינן במשנה דכלאים: "מעשה באחד שזרע את כרמו בשביעית, ובא מעשה לפני רבי עקיבא ואמר אין אדם מקדש דבר שאינו שלו"⁵. א"כ גם הפקר אינו שלו ודאי.

א"כ ע"כ צ"ל דכוונת הרמב"ם שמה שצריך להפקיע הדבר מרשותו הוא ג"כ מטעם נדר, והנדר כולל ב' ענינים: להוציא הדבר מקנינו, וגם שלא לעכב אותו בפועל. והנה להוציא הדבר מקנינו אין בידו לעבור על אותו נדר, שהוא מופקע ממנו מיד כשהפקירו, רק לעכבו בפועל הוא יכול וגם זה אסור מטעם נדרו, אבל לכו"ע מרשותו כבר יצא.

והנה מה שהקשה בטו"א לר"ה י"ב, על ר"מ בר רחל, למה היה צריך להקנות אודנייהו לנכרי, שהי"ל להפקיר⁶.

1. כתב הרמב"ם בהלכות נדרים פ"ב הי"ד: "ההפקר אעפ"י שאינו נדר, הרי הוא כמו נדר שאסור לו לחזור בו".

והקשה ה"קצות" בסי' רע"ג ס"ב: "והנה מסופקני לפי מה שמבאר דהא דאסור לחזור אינו אלא משום דהוי כמו נדר שאסור לחזור, א"כ נראה דהפקר אינו עושה קנין, דאי עושה קנין מאי ענין הדר לכאן, הא תיפוק ליה דכבר יצאה מרשותו, אלא נראה דהפקר אינו קנין, אלא הא דאינו יכול לחזור בו היינו מתורת איסור בל יחל... אמנם בפ"ק דשבת (יח, ב) במה שאמרו שם לב"ש דס"ל שביתת כלים דנר וגיגית, אפקורי מפקיר להו, נראה דהפקר עושה קנין, דאם אינו עושה קנין אלא משום נדרו הוא דאסור לחזור בו, א"כ אכתי שלו הוא ומצווה על שביתת כליו".

2. בשו"ע אר"ח סי' רמ"ו ס"ג פסק: "ואם השאילה או השכירה לעכו"ם [בהמת ישראל] והתנה עמו להחזירה לו קודם השבת ועיכבה בשבת, יפקירנה בינו לבין עצמו וכו'" [וכך לא יעבור על איסור שביתת בהמתו]. וא"כ גם מכאן רואים שהפקר עושה קנין, שאינו ברשותו, ואינו כנדר דלא כרמב"ם.

(אמנם הגר"א תירץ כל קושיות אלו על הרמב"ם: "צריך לומר שאינו יכול וכו'" ולא כגירסתינו שאסור ובזה סרו כל הקושיות).

3. ע' בהערה 1 בדברי ה"קצות"

4. פאה פ"ז מ"א: "בש"א הפקר לעניים הפקר. ובה"א אינו הפקר, עד שיופקר אף לעשירים כשמיטה, (וע' ב"מ ל:).

5. כלאים פ"ז מ"ה.

6. טורי אבן ר"ה יג, א ד"ה קצירכם ולא: "הא דאמר בפ"ק דבכורות (ז:): דממעט שותפות עכו"ם מן הבכורה, משום שנאמר בישראל אבל לא באחריים. מ"מ משמע דשל הפקר חייב בבכורה, מדאמר התם: ירב מרי בר רחל הוה מקנה אודנייהו לעכו"ם, וטורח זה למה, יפקירם וממילא יהיו פטורים מן הבכורה. אלא ודאי אין דין הפקר שוה לדין של עכו"ם בכל מקום".

י"ל בפשיטות שהרי עיקר העונש שלו היה משום דמפקע לו מקדושת כהן, והוא החמיר שלא להפקיעם משום קדושה⁷. וחשב בדעתו שיועיל מה שנוהג בהם הקדושה אח"כ, אע"פ שלא הועיל מן הדין. אבל כשיפקיר אולי יזכה בו אחר, ולא יוכל לתן לכהנים ולא לאסור בגיזה ועבודה, ובכה"ג גם הוא סבר דמיקרי מפקע קדושתם. אם כי יש להעיר עפ"ד הט"ז באו"ח ריש הל' שבת⁸, דבמפקיר לשם איסור אין אחר יכול לזכות, וכמש"כ האחרונים⁹ כיון דאין כונתו כ"א להפקיע האיסור.

מ"מ כ"ז אינו שייך [כ"א] במי שמחזיק בממונו לתועלתו, אמרינן הוכחה גמורה היא שלא יפקיר ממונו לגמרי כ"א כדי צורך הפקעת האיסור. אבל רב מרי שהיה מחמיר על עצמו בגיזה ועבודה, גם נותן לכהנים, א"כ אין לו הנאה מזה, ולא מוכחא מלתא כלל שאין הפקרו הפקר גמור. ובכה"ג כשיזכה אחר י"ל שזוכה מן הדין ואינו יכול להפקיע ממנו, וא"כ בטלה הקדושה לגמרי, מה שלא יתכן גם לדעתו. אמנם מה שהקשה עוד¹⁰, דאם נלמד מלשון לכם או קצירכם וכה"ג לאפקוי הפקר, כדרך שאנו מפקיעין כל דבר שהוא של עכו"ם, איך משכח"ל מצות העומר בשביעית, שהכל הפקר ואנן תנן "שומרי ספיחים בשביעית נוטלין שכרן מתרומת הלשכה"¹¹, לצורך העומר¹².

ומה שתיריך¹², כיון דלמדנו מ"לדורותיכם" ששביעית אינו נפקע מעומר, מטעם "לאכלה ולא לשריפה"¹³, ה"נ אינו נפקע מטעם לכם.

מ"מ קשה ע"ז הש"ס גופיה¹⁴, דכשם שאמרנו ד"לדורותיכם" מרבה משום דהסד"א "לאכלה ולא לשריפה", יותר היה ראוי לומר משום שאינו לכם. ותו דאין הענין דומה לגמרי, דבשלמא "לאכלה ולא לשרפה" אפי' אם היה עובר על מצות עשה זו, מ"מ מצות עומר בידו, וי"ל שהתורה התירה השריפה לשם מצות עומר, דכיון שמתיר לאכילה כ"לאכלה" דמי. משא"כ מה שאינו לכם הרי אינה מצוה כלל, ואיך משכח"ל קיומה, ועכ"פ יותר ראוי ללמוד דכה"ג מיקרי לכם.

אבל בעניי י"ל דשביעית אע"ג דהוה הפקר אצל כל יחיד בפ"ע שאינו שלו, אבל במצוה של רבים שקצירכם נאמר על כלל ישראל, מ"מ גם אז מיקרי לכם. שכן הכתוב אומר: "ואכלו אביוני עמך"¹⁵, א"כ הפקיע רק מרשות היחיד, ומכש"כ דהפקיר לישראל ולא לנכרים מועיל, א"כ לגבי ישראל ודאי מיקרי לכם.

7. בכורות ג': "רב מרי בר רחל הויא ליה הניא חיותא הוה מקנה לאודנייהו לעכו"ם, ואסר להו נגיזה ועבודה, ויהיב להו לכהנים. וכלאי (מתו) חיותא דר"מ בר רחל. וכי מאחר דאסר להו נגיזה ועבודה ויהיב להו לכהנים אמאי מקנה להו לאודנייהו לעכו"ם, דלמא אתי בהו לידי תקלה. אי הכי מאי טעמא כלו חיותא דרב מרי, (רש"י - דלטובה נתכון), משום דמפקע להו מקדושתיהו".
8. ע' לעיל הערה 2 ועל דברים אלו כתב הרמ"א שם: "ואם רוצה יכול להפקירה לפני ג' בני אדם כדן שאר הפקר, ואפי' הכי אין שום אדם יכול לזכות בה, דודאי אין כונתו רק כדי להפקיע מעליו איסור שבת".

ושם סק"ה בט"ז: "כב"י ח"ל ולכן צריך שיפרש שאינו מפקירה אלא ביום השבת דכיון דביום השבת רשות העכו"ם עליה שהי' מושכרת או שאולה לו אין אחר יכול לזכות בה, ולכי נפיק שבתא הוה ליה כאלו חזרו וזוכה בה שלא הפקירה אלא בשבת בלבד וכו'".

8*. ע' רמ"א שם.

9. טורי אבן שם.

10. שקלים פ"ד מ"א.

11. ע' ב"מ ק"ח.

12. באמצע דבריו, מיהו הא בלא"ה.

13. מנחות פד.

14. שם.

15. שמות כ"ג, י"א.

וטעמא די"ל דלא הופקע כ"א קנין של יחיד, אבל קנין של כיבוש דמועיל בני"מ¹⁵ וי"ל דמועיל ג"כ בשביעית. א"כ קנו כלל ישראל במה שמוחזקים ועומדים בכיבושם לגבי כלל אומות אחרות, ואע"פ שאי אפשר למחות ביחיד שבא לטול, מ"מ לגבי הכלל י"ל דמיקרי שפיר לכם.

אמנם בעיקר טעמא דמלתא, אם נאמר דנכרי ג"כ יש לו רשות לקחת פירות שביעית, אולי י"ל שאין זה טעם אפקעתא דשביעית שאצל ישראל, דאצל ישראל אוקמא רחמנא כל פירות שביעית ברשות הכלל, אך ממילא כיון שהופקע מרשות היחיד אין לנו לחדש ע"ז דין גזל, דלא מצינו גזל כ"א בשל יחיד ששמו נקרא עליו, אבל דבר שהוא של הכלל כולו אין זה גזל. וי"ל דמהאי טעמא מועיל כיבוש אצל הכלל, אבל לענין העמדה ברשות י"ל דלכו"ע רק ברשות כלל ישראל עומדת, ומשו"ה שפיר מיקרי קצירכם. וזולת זה י"ל, שאפי"ו אם נאמר דשביעית אסורה לנכרים, מ"מ הפקר שפיר מופקר לנכרים ג"כ.

די"ל שבארץ יש שני קנינים: קנין הכלל של כל ישראל, וקנין הפרט של כל יחיד ויחיד בפני עצמו. ובשביעית לא הפקיעה התורה כ"א רשות היחיד, אבל רשות הרבים במקומה עומדת, לכן מותר רק בישראל ולא בנכרי. משא"כ שאר קנינים שאין בהם יחס הכלל ורק של יחיד הם, כיון דמשביעית למדנו שרשות היחיד אפשר להפקיע ממילא לכל היותר אפי"ו לנכרים.

ומה שהעיר בס' כתב סופר חיו"ד ב' בתשובה קנ"ז ע"ד התוספתא¹⁶ דאיתא בהמת מדבר והקדש וגו' שמת ואין לו יורשין פטורה מבכורה. ודייק למה לא קתני בסתם בהמה שהפקירה ישראל, דהיינו סתם בהמת הפקר, והכל בכלל¹⁷.

אבל לפ"ד הנ"ל י"ל דקמ"ל מלתא אגב אורחא, דאסור להפקיר בהמה מבכרת, כדי שלא להפקיע קדושת בכור. ואע"ג דדברי התוס' דקא מפקע, (בכורות ג, ב) מורים שכשמפקיע מהאם אין עליו איסור¹⁸. אך מדברי רש"י לא משמע כן, שתחילה כתב מקנה אודנייהו, ואח"כ כתב ואסור להו הבכורות¹⁹, משמע הא בתחילה לאו בבכורות עצמם עסקינן כ"א באמם. וגם לדעת התוס' י"ל דקמ"ל דאסור להפקיר העובר, אלא דצ"ע אם מועיל הפקר בעובר, כיון שאין אחר יכול ליטלו, מ"מ נראה שדומה לקנין.

ומה שיצא עוד לדון הגאון בעל כת"ס²⁰, די"ל דלהרמב"ם דהפקר מדין נדר הוא במפקיר לפני חד, אבל במפקיר בלפני שלשה הוא הפקר מוציא מרשותו ממש. יש לדון בזה לע"ד, דא"כ ע"כ צ"ל דהפקר בפני אחד לא משביעית ילפינן, דא"כ היה צ"ל שזה בלפני שלשה, וא"כ היה ראוי להיות הפקר בפני אחד לעניים הפקר, דבשלמא כשלא נחלק בין הפקר להפקר אנו אומרים שאנו למדין הפקר משביעית, ואע"ג דמדין נדר אתינן עלה היינו דלמדנו משביעית דשייך נדר בכה"ג, א"כ דוקא דומיא דשביעית בעינן, אבל אם יהיו כאן ב' ענינים, צ"ל דנדר היינו נדר כפשוטו וא"כ מאי טעמא לא יהיה "ככל היוצא מפיו" לעניים לבדם.

15. נראה שצ"ל בכ"מ (בכל מקום).

16. בכורות פ"ב.

17. "דדוקא בגוונא דכתיבא בתוספתא, בהמת מדבר והקדש וגר, שאין להם בעלים – פטורה מבכורה, אבל בהמה שהפקירה בעליה אינו פטור מבכורה. וזוהי היה נראה ראייה לדעת הרמב"ם, והקצה"ח שם תמה מנ"ל טעם דהפקר הוא מטעם נדר. ולפמ"ש י"ל מזה ראייה מדלא מהני הפקר בבכור" – כת"ס שם.

18. תוס' שם: "מה שאין נוהרין עכשיו ואע"פ שנענש רב מרי, פר"ת רב מרי נענש לפי שהיה מקנה אזנו של עובר ואיכא הפקעה בגוף העובר, אבל הקנאה באם שריא".

19. רש"י שם: "מקנה לאודנייהו לעכו"ם, לאפקועיהו מבכורה. ואסור להו, לבכורות בגיזה וכו'".

20. שם דף קי"ז ד"ה ולפע"ד.

ב

שיטת הריטב"א בר"ה ט"ז היא, ששדה שיש בה תבואה שהביאה שליש בשביעית אסורה בעבודה בשמינית עד שתשלם אותה תבואה, וזוהי כמדומה שיטה מיוחדת, שלא מצינו חבר לה בדברי רבותינו הראשונים ז"ל.

והוא ז"ל מפרש בזה מ"ש קציר של שביעית שיוצא למוצאי שביעית, דאמרינן התם, על תבואה שהביאה שליש בשביעית, דמשום איסור התבואה כדין פירות שביעית, אין אנו צריכים לטעם תוספות שביעית, שהרי כיון שהביאה שליש בשביעית הרי היא אסורה מצד עצם פירות שביעית, וע"כ דקרא דדרשינן מ"ובקציר", אקציר של שביעית שיצא למוצאי שביעית היינו שאסורה כל עבודה בשדה זו, שיש בה קציר של שביעית היוצא למוצאי שביעית.

ויש ט"ס שם בהריטב"א, ותחת עד שתשלש אותה תבואה צ"ל שתשלם אותה תבואה, וכונתו שתשלם ותכלה מן השדה. ונראה שכונתו ז"ל היא לאסור עבודה שמועלת לתבואה זו, ומשו"ה אמר עד שתשלם כלומר שנגמר בישול של תבואה זו, וכשנשלמה לגמרי כיון שכבר אינה צריכה גידול ואין עבודת השדה מועילה לה, ואז פקע איסור העבודה משדה זו בשמינית.